

Jan Zouhar

Moralna transcendencja ludzkiego życia w świetle (Jan Patočka 1946)

Słowa kluczowe: *ludzkie bycie, ludzka swoboda, moralna transcendencja, filozofia
czeska, T.G. Masaryk, J. Patočka*

Po II wojnie światowej aż do roku 1948 Jan Patočka pracował jako docent na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze i na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Masaryka w Brnie. Wykładał przede wszystkim historię filozofii antycznej, wydał kilka pism (*Přehledné dějiny filosofie*, 1945; *Předsokratická filosofie*, 1946; *Sókratés*, 1947; *Platón*, 1947; *Aristotelés*, 1949) i opublikował szereg artykułów. Wśród nich są dwie prace z 1946 roku, poświęcone T.G. Masarykowi: *Masaryk a naše dnešní otázky* i *Masaryk včera a dnes*¹

Po roku 1945, w obliczu zupełnie nowej sytuacji, do Masaryka (1850–1937), profesora filozofii na praskiej uczelni (od 1882 r.), a w latach 1918–1935 pierwszego czechosłowackiego prezydenta, wracało wielu czeskich myślicieli. Dla Jana Patočki dzieło Masaryka było tematem życia. Począwszy od prac przedwojennych (na przykład *Masarykovo a Husserlovo pojetí duchovní krize evropského lidstva*, 1937), aż po studia o Masaryku z roku 1976 (*Pokus o českou národní filozofii a jeho nezdar* i *Kolem Masarykovy filozofie náboženství*; pierwszy raz w samizdacie w 1977 r.) Patočka okazywał filozofii Masaryka należyty szacunek, ale jednocześnie przystępował do niej krytycznie. W okresie powojennym dzieło Masaryka posłużyło Patočce jako przyczynek do uwag o kryzysie nowoczesnego człowieka, o sensie życia ludzkiego i o jego metafizycznej dymensji. Zwłaszcza drugi wspomniany artykuł, *Masaryk včera*

¹ *Masaryk a naše dnešní otázky*, „Křesťanská revue“ 13, 1946, č. 2, s. 35–38 i *Masaryk včera a dnes*, „Naše doba“ 52, 1946, č. 7, s. 302–311. Por. J. Patočka: *Češi I*, Sebrané spisy sv. 12, Praha: Oikuméne 2006. Brak polskiego przekładu.

a dnes (1946), zajmuje się przesłaniem dla współczesności dokładniej. Wraca do książki *Světová revoluce*², która w dziele Masaryka zajmuje szczególne miejsce – wyszła bowiem jako ostatni druk zwarty Masaryka w roku 1925, a zarazem jest szerokim przeglądem działań na uchodźctwie za I wojny światowej w latach 1914–1918, który obejmuje też teoretyczne uwagi o demokracji. Jan Patočka uważa *Světovou revoluci* za próbę całkowitego, wyraźnego i wiernego wyartykułowania całości, próbę, która po I wojnie światowej była optymistyczną odpowiedzią na wszystkie podstawowe kwestie egzystencjalne. Pod koniec lat 30. demokratyczny świat stanął jednak w obliczu głębokiego, gospodarczego i moralnego kryzysu, który przyniósł kolejną wojnę światową, a po niej nowe relacje społeczne. W tej sytuacji postawa Masaryka i jego filozofia nowoczesnych dziejów wydaje się być już pokonana, wydaje się, że jest już tylko historią, a nie żywą częścią dnia dzisiejszego. Nowe czasy przynoszą nowe kwestie, ale dziś raczej powracają pytania o podstawy kryzysu współczesnego człowieka i o możliwości jego rozwiązania. Jan Patočka ocenił stosunek Masaryka do poszukiwań sensu życia, którego rozumienie przekracza, transcendentuje rzeczywistość, wszystko, co świeckie, i uzasadnia człowieczeństwo czymś innym niż jedynie materialnymi relacjami.

Co więcej, filozofia Masaryka ma, według Jana Patočki, niezmiennie znaczenie dla zachowania metafizycznego jądra człowieczeństwa, tak samo jak współczesna filozofia nie jest jedynie reakcją na społeczną sytuację, „ale jednocześnie jest dowodem silnej woli współczesnego człowieka mówić jasno o potrzebie sensu ostatecznego”³.

Jan Patočka pyta, jakie są podstawy kryzysu współczesnego człowieka i za pomocą jakich środków może być on rozwiązany: czy kryzys ma charakter tylko społeczny i ekonomiczny, czy etyczna niepewność współczesnego człowieka jest jedynie zjawiskiem, które doprowadziło do upadku społeczeństwa burżuazyjnego i czy nowy porządek społeczny jest dla jednostki dostatecznym wsparciem. Dla Jana Patočki takie pytania to pytania o istotę człowieka, pytania metafizyczne: „Pytanie można formułować jeszcze tak: czy jest człowiek bytem wyłącznie społecznym, tzn. wystarczy mu żywot w społeczności i dla społeczności, aby go całkowicie absorbował i odpowiadał na wszystkie jego podstawowe potrzeby, czy też ma człowiek z zasady związek z płaszczyzną metafizyczną, z czymś przekraczającym rzeczywistość tego świata?”⁴

² Polskie wydanie: T.G. Masaryk, *Rewolucja światowa*, przeł. W.M. Kozłowski, Instytut Wydawniczy W. Renaissance, Warszawa–Poznań–Kraków–Lwów–Stanisławów 1924.

³ J. Patočka: *Masaryk včera a dnes*, w: tenże, *Češi I*, Sebrané spisy sv. 12, Praha: Oikoméne 2006, s. 100: „ale zároveň dokladem vůle moderního člověka zjednat si jasno o potřebě posledního smyslu”.

⁴ Tamże, s. 96: „Otázku lze formulovat ještě tak: je člověk výlučně bytost společenská, tj. stačí život ve společnosti a pro společnost, aby jej plně absorboval a vyhověl všem jeho

Jedno z tych nowych i pilnych pytań związane jest z nowym porządkiem społecznym, który powinien, oprócz wprowadzenia sprawiedliwości społecznej, respektować także ludzkie siły i instytucje, „które obrazują swobodę metafizycznej decyzji”⁵. Patočka jest bowiem przeświadczony, „że człowiek zmierza, poprzez swoją głęboką naturę, i jeśli nie aż do ostatniej strony rzeczy, to przynajmniej ponad powierzchowne zjawisko i jego prawidłowość”⁶. Metafizyki więc nie musimy pojmować tylko jako nauki o bycie, jako sposobu obiektywnego zrozumienia rzeczy, ale „jako dzieanie się, jako akt naszego życia, naszego bycia po ludzku wolnego”⁷. Ludzka autentyczność spoczywa, według Patočki, w uświadomieniu sobie własnej swobody i odpowiedzialności wobec niemyślącej antynomii świata. Filozofia przy tym musi starać się pokonać tendencję ku obiektywizacji, którą Patočka opisze potem jako zmierzanie ku metafizyce w sensie meta-fizyki, jako tendencję myślenia sensu bycia jako przedmiotu innego porządku i zajmowania się przedmiotami porządku wyższego⁸.

Jan Patočka określa ludzką egzystencję jako życie w *świecie*. Świat, tak jak go przeżywamy, jest jednością, całością, nie jest zakończony, ale wyznacza istotnie wolnej granice wolności. Jedność świata nie jest czymś oczywistym, powstaje w wyniku określonego dążenia, wymaga zajęcia określonej postawy. W zależności od tego, jak bardzo człowiek jest otwarty na jedność świata i w jaki sposób ową otwartość akceptuje, Patočka rozróżnia trzy różne *formy ruchu ludzkiej egzystencji*⁹. Każda forma ruchu posiada aspekt *indywidualny* (który dotyczy egzystencjalnego doświadczenia jednostki) oraz społeczny (który dotyczy ruchu ludzkości jako całości). Opisując drugi aspekt, Patočka podkreśla znaczenie otwartości na całokształt świata dla *powstania dziejów* oraz dla *dynamiki ich rozwoju*. Wydarzeniem, które w zasadniczy sposób wpłynęło na historię XX wieku, była według Patočki I wojna światowa. Wyznaczyła charakter poprzedniego stulecia i uczyniła z niego stulecie wojen. Była też przewartościowaniem wartości w imieniu suwerennej siły subiektywności. Wstrząs na froncie, doświadczany przez szerokie warstwy ludzi, oznaczał przeobrażenie ludzkiego istnienia, bezwzględny brak zaufania do prawd ideologicznych oraz schematycznego postrzegania świata, a także przywrócenie

základním potřebám, nebo má člověk podstatně a nutně vztah k metafyzické rovině, k něčemu překračujícímu skutečnost tohoto světa?”

⁵ Tamże, s. 95: „které představují svobodu metafyzického rozhodnutí“.

⁶ Tamże, s. 97: „že člověk směřuje svou hlubokou povahou ne-li až k poslední stránce věci, tedy alespoň nad pouhý povrchní jev a jeho zákonitost“.

⁷ Tamże, s. 97: „jako dění, jako akt našeho života, našeho bytí lidsky svobodného“.

⁸ E. Kohák: *Jan Patočka*, Praha: H&H 1993, s. 69.

⁹ Zob. np. J. Patočka: *K prehistorii vědy o pohybu: svět, země, nebe a pohyb lidského života*, Tvář, roč. 2, 1965, č. 1; J. Patočka: *Přirozený svět a fenomenologie*, w: J. Bodnár (red.), *Fenomenologie a existencialismus*, Bratislava 1967; J. Patočka: *Kacířské eseje o filosofii dějin*, Praha 1990 oraz w innych artykułach.

doświadczenia nieoczywistości, doświadczenia tego, co nie jest uwidocznione, co występuje przeciwko oczekiwaniom naoczności techniki oraz czasów obliczeniowości.

Człowiek jako istota samotna, rzucona w świat, przeżywa radykalną niepewność samego siebie i świata, niemniej jednak, gdy osiągnie rzeczywistą postawę niepewności oraz wstrząsu, świat staje się dla niego światem. Zwieńczeniem rozważań Patočki nad historią i dziejowością są *Eseje heretyckie o filozofii historycznej* (1980). W eseju *Początek historii* jest opublikowana jedna z wersji słynnej analizy trzech ruchów ludzkiego życia¹⁰. Patočka odrzuca ideę ludzkiej natury, ludzka forma istnienia jest jego zdaniem aktualna i idealna, dlatego określa ruchy ludzkiego istnienia, ludzkie działania, jako podstawowe możliwości ludzkiego bytowania w świecie. Trzy podstawowe ruchy są trzema podstawowymi formami aktywności życiowej:

1. Ruch akceptacji, poprzez którą zyskujemy miejsce na ziemi i w życiu, i która obejmuje ruch poczęcia (ludzka możliwość staje się rzeczywistością) oraz samotny ruch akceptacji (społeczeństwo bliskich osób stworzy nowej ludzkiej istocie nie tylko przestrzeń, ale również miejsce).
2. Ruch przeżycia – zapewnienie środków do życia, trud, powszedniość doznań, ruch pracy, która jest gorzkim losem człowieka, a zarazem koniecznym uwarunkowaniem życia.
3. Ruch transcendencji – ludzie wznoszą się ponad codzienną troskę o przetrwanie w twórczym wzlocie wolności, w zdolności wykraczania, która nadaje sens oraz wartość ruchu narodzin i życia, sens całemu ludzkiemu życiu. Jest to filozofia wielkich ludzi i wielkich czynów. Trzeci ruch jest nową formą relacji z rzeczywistością, „jest pytaniem, jest odkryciem problematyczności, nie tego lub owego, ale całości kształtu rzeczywistości i życia, które jest w nim ściśle umiejscowione”¹¹. Z okresu prehistorii wkraczamy w historię. „Historia różni się od ludzkości prehistorycznej *wstrząsem owego akceptowanego sensu*”¹². Trzecia forma ruchu oznacza powstanie epoki historycznej, a jednocześnie narodziny filozofii. „Ludzie, którzy nie pozostają w skromności biernie przyjmowanego sensu, nie mogą zadowolić się takim celem, który jest im w taki sposób narzucony, i do czego egzystencjalnie należy nowa zdolność do relacji do bytu i sensu, przy czym zdolność ta nie polega na gotowej, z góry założonej odpowiedzi, lecz na stawianiu pytań, a tym właśnie jest filozofia”¹³.

¹⁰ Zob. P. Rezek: *Jan Patočka a věc fenomenologie*, Praha: Oikumené 1993.

¹¹ Tamże, s. 42.

¹² Tamże, s. 73.

¹³ Tamże, s. 74.

Egzystencja jako ruch, jako urzeczywistnienie możliwości, oznacza dla Patočki tyle, że egzystencja jest zasadniczo cielesna. Cieleśność egzystencji nie jest związana li tylko z sytuacją, w której zawsze uczestniczymy, lecz cielesna jest wszelka nasza działalność, twórczość, nasza świadomość i nasze zachowanie. Na podstawie fizyczności nasze działanie jest zawsze ruchem skądś i dokądś, ma swój punkt wyjścia i cel. Na postawie swej cieleśności egzystencja odnosi się do ziemi, jako jedna z sił panujących nad wszelką cieleśnością. Przy czym owa cieleśność nie jest wieczna, przedmiotowa, lecz żywa i przeżywana, która przypomina w ruchu umiejscowienie, przyjęcie sytuacji, w której jesteśmy postawieni; przypomina, że jesteśmy częścią wszechogarniającej przyrody.

Wielu badaczy już analizowało dwa bieguny pojęcia ludzkiej egzystencji Jana Patočki. Sensu istnienia nie można, według Patočki, wywodzić z natury i historii. Człowiek jest wprawdzie osadzony w przyrodzie, dziejach i kulturze, ale zmierza ku ich obyczajowej transcendencji tak, że rozumie nadany kontekst, że obraca się w jego ramach i że zmierza ku wypełnieniu idei wolności¹⁴.

Streszczenie

Pojęcie ludzkiego bycia Jana Patočki wychodzi z tego, że człowiek jest osadzony w naturze, historii i kulturze, ale ma z zasady związek z płaszczyzną metafizyczną, z czymś przekraczającym rzeczywistość tego świata. Metafizyka nie jest dla Patočki jedynie sposobem obiektywnego zrozumienia materii, ale jest to dzianie się, ludzki swobodny sposób życia. Sformułowanie w roku 1946 tego zagadnienia przez Patočkę było zainspirowane myślą T.G. Masaryka.

¹⁴ Por. np. E. Kohák: *Jan Patočka*, Praha: H&H 1993.